

HUSEN BERÄTTAR

om människor där och då

SVERIGES
HEMBYGDSPÖRUND

Husen berättar
om människor där och då

Författare: Josefine Bengtsson

Redaktör: Per Drougge

Fotografier och övriga illustrationer: Josefine Bengtsson
utom:

John Alinder/Upplandsmuseet (7)

Uppsala-Bild/Upplandsmuseet(8)

Kungliga Vitterhetsakademien (24)

Nina Heins/Nordiska museet (33)

Karl Heinz Hernried/Nordiska museet (34)

Gunnar Sundgren/Upplandsmuseet (36)

Per Drougge (50)

Layout: Per Drougge

Utgivare:

Sveriges Hembygdsförbund (SHF)

Box 6167

102 23 STOCKHOLM

Tel. 08-345 511

www.hembygd.se

Tryck:

Åtta.45 Tryckeri AB 2014

ISBN 978-91-88888-00-6

Innehåll

Förord	3
Inledning	5
Arbeta i en studiecirkel	9
Källmaterial, ämne och frågeställning	13
Inventera kulturmiljön	17
Skapa en miljöbeskrivning	25
Tolka, förstå, berätta	29
Andra kunskapskällor	35
Arkivforskning	41
Slutresultat	47
Vidare läsning	51

Förord

Hus är mer än det materiella, det vi kan se och ta på. De är också uttryck för kulturella och sociala sammanhang. Gamla hus kan ha varit hem där människor fötts och vuxit upp, arbetat och vilat, älskat och grälat, varit sjuka och dött. De rymmer historia, minnen, erfarenheter och känslor.

Gamla hus kan också berätta. Tidigare generationer har lämnat spår och avtryck som vi kan förstå och foga samman till berättelser. På landets hembygdsgårdar har tusentals byggnader bevarats i mer eller mindre ursprungligt skick och med många bevarade avtryck som vi i dag kan utforska. Här finns många historier som väntar på att berättas.

Mellan 2010 och 2012 drevs ett rikstäckande projekt med namnet ”Hus med historia”. Regeringen satsade 40 miljoner kronor på vård av hembygdsrörelsens kulturhistoriska byggnader och landets hembygdsföreningar bidrog med egna medel, kunskap och ideella arbetsinsatser. Ett viktigt syfte med projektet var att föreningarna på egen hand ska kunna fortsätta vårda och dokumentera sina bygg-

nader på ett kompetent sätt; ett annat att levandegöra denna del av vårt kulturarv.

Som en del av "Hus med historia" har Västernorrlands hembygdsråd och Sveriges Hembygdsförbund låtit ta fram den här skriften. Författare är Josefine Bengtsson, byggnadsantikvarie verksam vid Murberget – Läns museet Västernorrland. Arbetet samordnades av Margareta Bergvall vid samma institution och finansierades delvis av Länsstyrelsen Västernorrland.

Det är vår förhoppning att *Husen berättar* ska fungera både som en inspiration att lära känna hembygdens äldre bebyggelse och som en praktisk handledning för studiecirkel med syfte att bedriva byggnadshistoriskt forskningsarbete för att låta husen berätta.

Jan Nordwall
Generalsekreterare
Sveriges Hembygdsförbund

Inledning

I början av 1900-talet ansåg man allmänt att den äldre jordbruksbebyggelsen var på väg att försvinna. Redan under skiftesreformerna hade många gårdar rivits och andra lämnades senare att förfalla när husfolket flyttade till städerna eller emigrerade. Så småningom väcktes dock ett intresse av att rädda och bevara delar av den försvinnande landsbygdskulturen. Det tog sig bland annat uttryck i etablerandet av hembygds museer där byggnader och hela gårdsmiljöer togs om hand. I takt med landsbygdens fortsatta omvandlingar försvann samtidigt allt fler gamla hus och vissa äldre byggnadstyper finns i dag endast bevarade på hembygdsgårdarna.

I Sverige finns cirka 1350 hembygdsgårdar med nära 8000 enskilda byggnader. Urvalet av hus och miljöer speglar bygdens historia, det ortstypiska och representativa liksom det sällsynta och unika – men också vad som vid en viss tid ansågs värt att bevara. Gårdarna har därför åtskilligt att berätta om de ideal och föreställningar som varit rådande inom hembygdsrörelsen.

Husen berättar

Den här handboken beskriver hur man undersöker och dokumenterar äldre hus och med hjälp av detta material samt andra källor kan förstå de människor som en gång levde och verkade i dem. Boken vänder sig både till hembygdsföreningar som vill starta byggnadshistoriska studiecirklar och enskilda som vill ta till vara den kunskap som finns på våra hembygds gårdar,

Byggnadshistoria och byggnadsarkeologi är ämnen som spänner över många discipliner (historia, arkeologi, kulturhistoria, etnologi och så vidare) och amatörforskarens uppgift kan vara ett krävande och klurigt detektivarbete. Samtidigt är det ofta roligt att närma sig den miljö man vill undersöka på ett, mer eller mindre, vetenskapligt sätt. Ett noggrant genomfört och dokumenterat forskningsarbete kan dessutom vara värdefullt i många sammanhang.

Det slags forskning som beskrivs i *Husen berättar* har som främsta syfte att öka vår förståelse för gamla tiders människor och sedan skapa engagerande berättelser om deras liv. Eftersom den skriftliga dokumentationen ofta är bristfällig är den bevarade bebyggelsen, lösöre samt spår i kulturlandskapet viktiga kunskapskällor men vi har också inkluderat avsnitt om intervjuteknik och arkivstudier.

Handboken är tänkt att fungera som en vägledning i hur man först undersöker och dokumenterar äldre hus och kulturhistoriska miljöer och sedan använder materialet för att förstå och skapa berättelser om de människor som en gång bodde och verkade där. Deras hus och bevarade ägodelar kan berätta mycket, både om individer och den kultur och

det sociala sammanhang som de levde i. Samtidigt kommer materialet ofta att vara fragmentariskt och svårtolkat. Våra berättelser om deras liv kommer att vara ofullständiga och det behövs därför fantasi och inlevelseförmåga för att fylla i luckorna. Ord som ”troligtvis”, ”möjligen” och ”kanske” kommer att vara vanliga – men under arbetets gång kan man också komma att överraskas av hur mycket som faktiskt finns att upptäcka.

Husen berättar är i första hand tänkt som en praktiskt inriktad introduktion och handledning men boken innehåller också en mängd förslag på vidare läsning för den som vill fördjupa sig på egen hand.

Arbeta i en studie-cirkel

I en studiecirkel är intresse och nyfikenhet viktigare än förkunskaper. Cirkelledaren kan vara en professionell byggnadsvårdare men lika gärna en intresserad lekman som bidrar på samma villkor som övriga medlemmar. Arbetsuppgifterna kan delas upp efter erfarenhet och intresse: lärare och erfarna amatörforskare kan ta med nybörjare till bibliotek och arkiv för att visa hur man hittar bland litteratur och dokument. Den som tycker det är roligt att fotografera kan bidra med bilddokumentation och de som tycker om att skriva kan sammanställa miljöbeskrivningar och historiker. Kanske har någon eller några av cirkeldeltagarna vänner eller släktingar som är villiga att låta sig intervjuas. Det viktiga är att alla medlemmar kan delta i ett gemensamt projekt och bidra med sina egna perspektiv, kunskaper och färdigheter.

Lika väl som det är viktigt att tillvara den kunskap som finns hos cirkeldeltagarna är det viktigt att inte glömma bort kunskapen hos andra människor i bygden. Bjud in utomstående att berätta eller delta vid en minnesvandring på den plats man vill utforska. Sammankomsterna

kan vara ett tillfälle att minnas tillsammans, kanske med hjälp av insamlade fotografier.

Studieförbundet Vuxenskolan eller det lokala Studieförbundet kan hjälpa till med att komma igång med en studiecirkel. Det regionala hembygdsförbundet kan bidra med förslag på föreläsare och kunniga fältvandrare. Man kan förstås också själv kontakta Länsmuseet, länsstyrelsen, universitet och högskolor för att hitta föreläsare.

Här nedan följer ett förslag på hur man kan lägga upp en studiecirkel. Det finns ingen gräns för hur länge arbetet ska pågå och det kan vara lämpligt att lägga till ytterligare möten eller arbetsträffar.

Introduktionsmöte

Syftet med det första mötet är att väcka tankar och idéer, enas om ett ämne och formulera en frågeställning. För att ge var och en tid att förbereda sig kan det vara bra att redan i sin inbjudan presentera ett eller flera förslag till ämne för studiecirkeln. Vid själva mötet kan man sedan titta närmare på den här handboken och diskutera erfarenheter av liknande studiecirkelar.

Deltagarna bör få möjlighet att berätta om sina intressen och önskemål samt komma med förslag på lämpliga ämnen eller områden att undersöka närmare. Det är förstås önskvärt att cirkelledaren är insatt i bygdens historia och kan komma med förslag på lämplig litteratur om den lokala kulturmiljön.

När man bestämt sig för ett ämne kan man använda sig av handbokens andra kapitel för att formulera en eller flera frågeställningar. Redan nu bör man också bestämma sig för hur resultatet av studiecirkeln

arbete ska presenteras och vilken som är den tilltänkta publiken. Ska det bli en uppsats eller artikel, ett bokkapitel, en broschyr eller något annat? Den här handboken utgår från att det kommer att handla om något slags längre, skriftlig historik och innehåller förslag på hur en sådan kan se ut men det är förstås också möjligt att, till exempel, ställa samman en utställning.

När man bestämt sig för studiecirkeln målsättning kan man börja diskutera vad som behöver göras och hur arbetsuppgifterna ska fördelas. Ska alla medlemmar arbeta gemensamt med alla uppgifter eller är det bättre att dela upp sig i mindre grupper? Försök göra en realistisk uppskattning av hur mycket tid och arbete som kommer att krävas och ställ till sist upp en rimlig tidsplan.

Inför nästa sammankomst: Var och en läser kapitlen Källmaterial, ämne och frågeställning samt Inventera kulturmiljön.

Gemensamt fältarbete

Träffas på den plats som ska undersökas och arbeta enskilt eller i grupp med att göra observationer och mätningar, anteckna och fotografera.

Inför nästa sammankomst: Var och en läser kapitleen "Skapa en miljöbeskrivning" samt "Tolka, förstå, berätta" och fortsätter att samla material kring det valda ämnet och bearbeta det utifrån projektets frågeställning(ar).

Avstämningsträff

Den här sammankomsten kan utformas som ett seminarium där deltagarna rapporterar om hur ar-

betet fortskrider. Man kan ta med sig bilder, kartor, ljudupptagningar och annat insamlat material och diskutera hur det kan relateras till det gemensamma projektet samt tipsa varandra om andra lämpliga källor. Kanske kan det vara dags att planera ett gemensamt arkivbesök. Cirkelledaren eller en mindre grupp kan inför detta möte börja sammanställa material från fältarbetet till en miljöbeskrivning.

Inför nästa sammankomst: Det gemensamma eller individuella fältarbetet och insamlandet av material fortsätter. Om gruppen bestämt sig för att göra ett gemensamt besök på landsarkivet kan man förbereda sig genom att läsa kapitlet om arkivforskning.

Eventuellt gemensamt besök på landsarkivet

Inför nästa sammankomst: Det gemensamma eller individuella fältarbetet och insamlandet av material fortsätter. Eventuella arkivfynd bearbetas.

Avstämningsträff

Cirkeldeltagarna rapporterar och diskuterar hur det går med fältarbetet och vad som kommit fram vid ett eventuellt arkivbesök. Nu kan det också vara dags att i mindre grupper börja bearbeta och sammanställa det insamlade materialet med sikte på slutredovisningen. Det kan vara lämpligt att ha flera, liknande träffar där man gemensamt arbetar fram ett manus.

Redovisning inom studiecirkeln

Om någon eller några fått till uppgift att sammanställa en historik av det material som kommit fram under studiecirkelns gång kan det nu vara dags att låta de andra cirkeldeltagarna (eller någon utomstående)läsa en råversion och sedan ägna en sammankomst åt att gemensamt diskutera eventuella förbättringar.

Källmaterial, ämne och frågeställning

Den här handboken handlar i första hand om hur man kan använda materiella avtryck som kunskapskälla. Men för att förstå varför ett hus ser ut som det gör, varför det en gång uppfördes, hur det använts och vad det har haft för betydelse, är det inte tillräckligt att studera den bevarade kulturmiljön. För att förstå dess ursprungliga sammanhang och hur livet såg ut för de människor som en gång bodde eller arbetade där måste vi också veta något om de sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska villkoren under den tid som vi är intresserade av. Förutom byggnadshistoria kan man därför ha nytta av etnologisk och historisk litteratur. Vill man dessutom veta något om enskilda människor kan man också använda lokalhistoriska texter, olika slags arkivmaterial och fotografier. Kanske också intervjuer.

Källmaterial måste bearbetas

Det är viktigt att man inte nöjer sig med att samla in en massa information. Insamlat men obearbetat material tar bara upp utrymme till ingen nytta. Sammanställ, bearbeta, analysera och dra slutsatser av det tillgängliga materialet! Under ett forsknings-

projekt av det här slaget samlar man på sig en mängd uppgifter av olika slag. Försök sätta dem i samband med varandra och kom ihåg att det i regel är nödvändigt att sovra för att resultatet inte ska bli alltför spretigt. Omvänt kommer antagligen nya frågor att dyka upp under arbetets gång som kräver nytt källmaterial för att kunna besvaras.

Var källkritisk!

Historiskt och arkeologiskt material är sällan eller aldrig entydigt och det är inte heller säkert hur pålitligt det är. Somligt kan verka solklart men mycket är svårtolkat och motsägelsefullt. Om flera oberoende källor är samstämmiga ökar förstås deras trovärdighet. Men det alltid viktigt att man granskar sitt material med en källkritisk blick och inte drar förhastade slutsatser. Inom en studiecirkel kan det vara bra om deltagarna gemensamt diskuterar hur man värderar de källor man använder sig av, i vilken mån de kan användas för att besvara en frågeställning och vilka giltiga slutsatser de tillåter.

Ringa in ett ämne

Varje hus har sin egen, unika historia men det är också en del av ett större sammanhang och kan ses som ett materiellt uttryck för sammanhang, idéer och ideal som kan beskrivas ur många olika perspektiv: kulturhistoriska, teknologiska, politiska, ekonomiska, religiösa och så vidare. Man kan skapa många tänkbara berättelser utifrån ett enskilt exempel men det finns aldrig tid att utforska allt. Att forska är att välja.

Utgångspunkten för ett forskningsprojekt är alltid ett avgränsat ämne, ett syfte samt en frågeställning (som kan bestå av flera delfrågor) och forskningsprocessen kan beskrivas som ett försök att besvara denna fråga. Det är också ens val av frågeställning som avgör vilka källor och metoder man kommer att använda sig av. Genom att formulera en avgränsad frågeställning, och hålla sig till den under arbetets gång, blir det också lättare att skapa en sammanhängande och engagerande berättelse. Här följer ett förslag på hur man via ämnesval och avgränsningar formulerar en frågeställning.

Gör en geografisk avgränsning

En enskild fastighet, en gård eller ett torp, kan vara en lämplig och naturlig avgränsning för det slags projekt som beskrivs i den här handboken. En annan möjlighet är att göra en jämförande studie av två olika miljöer.

Vad vill vi veta mer om?

Utgå från de uppslag och idéer som redan finns och ringa successivt in ett intressant ämne för undersökningen. En kronologisk historia om enskilda gårdar eller byggnader kanske faller sig mest naturligt men det är också möjligt att fokusera på en eller flera personer som bott eller arbetat på en viss plats. I stället för individer kan man också fokusera på en viss grupp och dess villkor: en samhällsklass, män, kvinnor, barn, äldre, kanske en särskild etnisk grupp.

Under 1700-talet inleddes en period då livet på landsbygden förändrades i grunden. En del bönder vann större självständighet och hemmansägarna blev

en ny grupp i samhället. Andra, som inte lyckades försvara eller förvärva sin äganderätt till jorden, proletariserades och blev torpare, backstugusittare eller inhysesshjon. Här finns många spännande människoöden att berätta om.

Skapa överblick av källmaterialet

Fundera över vilket slags information som kan utvinnas ur den lokala kulturmiljön och dess bevarade byggnader. Botanisera sedan bland lokalhistorisk litteratur för att se vad som redan skrivits och få egna uppslag. Kanske finns det också levande personer med minnen som kan vara användbara. Överväg i så fall att intervjua dem.

Fastställ ämne och fördela arbetet

I en studiecirkel kan man fördela arbetet på olika sätt. Rör det sig om en liten grupp väljer man kanske att låta alla arbeta gemensamt med samma uppgifter. Man kan också dela upp arbetet så att enskilda deltagare eller små grupper fokuserar på olika delfrågor och sedan gemensamt arbetar med att jämkä samman sina olika bidrag.

Formulera en frågeställning

Om man valt att studera en viss gård och dess historia, ligger det kanske nära till hands att fråga sig vad de bevarade byggnaderna kan berätta om de människor som en gång bodde där. En sådan fråga är dock alldeles för bred och allmän för att vara hanterlig. Ett bättre alternativ skulle kunna vara: ”Hur påverkades livet på

gården av skiftesreformerna i början av 1800-talet?” eller, ännu mer specifikt: ”Hur påverkades kvinnolivet på gården av enskiftet?” En jämförande studie skulle kunna ta sin utgångspunkt i frågor som: ”Hur skilde sig livsvillkoren mellan torpare och besuttna bönder i bygden vid mitten av 1800-talet?” eller ”Hur fördelades arbetet på gården mellan män och kvinnor vid förra sekelskiftet?”

Kanske upptäcker man under arbetets gång att det inte går att besvara den ursprungliga frågeställningen med hjälp av det befintliga källmaterialet och i så fall får man förstås formulera en ny forskningsfråga. Det kan också hända att man stöter på fascinerande uppgifter som inte har särskilt mycket att göra med ens frågeställning och då är det ofta tillrådligt att spara det materialet till ett nytt projekt. Försöker man jämkä in sådant är annars risken stor att resultatet blir spretigt och svåröverskådligt.

Även om man formulerat en ganska snäv frågeställning kan det vara till hjälp att bryta ned den i ett antal del- eller arbetsfrågor. Här följer några förslag på grundläggande byggnadshistoriska frågor men det går förstås att formulera många fler:

- När uppfördes huset och vem var byggherre?
- Vilka olika funktioner har huset och dess olika rum haft under olika perioder?
- Vem eller vilka utförde arbetet?
- Vilka material och tekniker användes (och varför just dessa)?
- Hur såg huset ut när det var nytt?
- Vilka förändringar har huset genomgått? Vad har försvunnit och tillkommit?
- Rymmer huset spår från olika perioder? Vad vet vi om dem som bott och/eller arbetat i huset?

Inventera kulturmiljön

Husen och deras omgivande miljö (eller deras ursprungliga plats om de flyttats) som de ser ut i dag är byggnadsarkeologins främsta kunskapskälla. Det här kapitlet handlar om hur man inventerar en kulturmiljö genom att identifiera, kategorisera och dokumentera byggnader och lösa föremål. Längre fram beskrivs hur man använder andra slags metoder och källmaterial: intervjuer, arkiv, tryckta källor, bildmaterial och så vidare.

Eftersom olika personer uppfattar olika saker är det bra om flera hjälps åt med att inventera de miljöer man är intresserad av. Börja med att observera med blotta ögat. Studera fasader och interiörer, deras mått och proportioner, färger och material, skrubbar, vrår och ombyggnationer. Går det att avgöra vad som är ursprungligt och vad som tillkommit senare? Vad kan den bevarade miljön berätta om boende, arbetsinsats och hantverkskunnande?

Identifiera och kategorisera

Man kan börja med att fråga sig vad det är för slags byggnad man har att göra med. Samma hus kan

klassificeras på olika sätt: utifrån hustyp, ålder, funktion och så vidare och detsamma gäller enskilda byggnadsdelar. Grundläggande kategorier är boendeform eller funktion (mangårdbyggnad, torp, lada ...), planlösning (enkelstuga, parstuga, sals- eller villaplan ...), våningsindelning och byggnadsstomme men man kan förstås använda flera.

Att göra en korrekt identifiering förutsätter att man har ord och begrepp för det man ser. I litteraturförteckningen finns förslag på böcker och artiklar som kan vara användbara om man känner sig osäker.

Exteriör

Sedan man identifierat byggnadstypen kan man gå vidare med att granska enskildheter på utsidan: grund, fasad med fönster och dörrar samt tak. Börja med att gå runt huset och inspektera grunden. Kanske består ett parti av löst travade stenar och ett annat av murade stenar. Om det finns skillnader i grunden kan man fortsätta med att leta efter skarvar i väggarna som också de är tecken på att man gjort en tillbyggnad. En lodrät stock (följare) som sitter fastbultad på en timmervägg kan dölja ett knutläge som dolts vid en tillbyggnad men kan också ha använts för att stabilisera ytterväggen när en mellanvägg tagits bort. Olika typer av panel tyder också på att huset byggts om eller reparerats. Kanske finns spår av insatta fönster och dörrar. Skillnader i fönstrens storlek eller utformning på husets över- och undervåning kan tyda på att det byggts på. Samma sak gäller om det finns urtagning för taksparrar i väggen men det kan också vara så att den byggts av återanvänt timmer.

Interiör

Gå in i huset och undersök ett rum i taget. Identifiera golv, väggar, tak och snickerier, deras mått och proportioner. Finns spår av borttagna väggar och andra förändringar? (En egendomligt placerad eldstad kan till exempel tyda på att en vägg flyttats.) Vilka träslag har använts och hur har träet behandlats? (Är det bilat, sågat eller hyvlat? Är det tjärat, målat med slamfärg eller oljefärg eller har det lämnats obehandlat?) Vilka slags förbindningar har använts? Dympling (träplugg), spik, skruv eller något annat? Verkar det som om man återanvänt material? (Spår av träförbindningar och målning som inte ”hör till” är tecken på detta.)

Detaljerna ger helheten

Byggnadstyper och planlösningar förändrades i långsam takt under äldre tid men man kan hitta variationer i materialval och utformningen av detaljer som fönsterbågar, dörrar och beslag. De är intressanta att studera eftersom de både kan underlätta en datering och berätta om idériakedom och hantverkskicklighet, status och ambitioner.

Undersök till exempel oinredda skrubbar, garderober där äldre snickerier som taklist och socklar ofta finns bevarade. Är snickerierna enhetliga från rum till rum? I så fall har de antagligen tillkommit samtidigt, antingen när huset uppfördes eller vid en ombyggnad. Det var också vanligt att man flyttade gamla snickerier när man byggde till en våning och därför kan man ofta hitta äldre dörrar, lister och kakelugnar i husets nyaste delar.

Negativa avtryck som skador och slitage är också intressanta att undersöka. Slitna dörrhandtag och golv, nötta trösklar och ledstänger kan ge en vink om hur man använt och rört sig i rummen. Graden av slitage berättar dessutom om och hur ett föremål använts eller om det enbart varit till prydnad. Lagningar, och själva sättet på vilket ett föremål reparerats, låter oss spekulera om hur det värdesatts och vittnar ofta om hur man försökt utnyttja föremål till det yttersta.

Uppmätning och ritning

Att systematiskt mäta och rita upp en byggnad och/eller dess omgivningar är ett bra sätt att studera och lära känna den miljö man är intresserad av. Uppmätningen dokumenteras i form av ritningar där man lyfter fram det man tycker är viktigt och utesluter mindre väsentliga detaljer. Sådana ritningar kan ingå i en mer omfattande, berättande miljöbeskrivning men de kan också vara användbara i andra sammanhang, till exempel när man gör intervjuer.

Hur noggrann man är beror på syftet med uppmätningen och vad de färdiga ritningarna ska användas till. En skissuppmätning är en enkel form av byggnadsuppmätning och kan i regel genomföras på en eftermiddag. Alla mått avrundas till närmaste centimeter och man tar inte hänsyn till eventuella sättningar och skevheter. Vill man att sådana detaljer ska finnas med får man räkna med några dagars arbete.

Man bör vara två personer när man gör uppmätningar eftersom det blir lättare att mäta längre sträckor. Man kan också dela upp arbetet så att en

person mäter medan den andra ritar. Börja med att mäta helheten och övergå sedan till detaljerna. Ange mått och andra kommentarer direkt på ritningen men överbelastad inte utan komplettera hellre med separata detaljritningar, fotografier och beskrivande text..

Följande utrustning behövs för att göra en enkel byggnadsuppmätning och ritning:

- Måttband
- Tumstock
- Papper i A3-format (gärna millimeterpapper)
- Vässade blyertspennor
- Radergummi
- Linjal
- Ritbräde
- Skalsticka med skalorna 1:20, 1:25, 1:50, 1:100, 1:125
- Kompass
- Murarsnöre och lod
- Genomskinlig vattenslang

Dessutom kan det vara bra att ha med:

- Kamera
- Anteckningsblock
- Ficklampa
- Vattenpass
- Vinkelhakar
- Kompass

Det är också bra att försöka göra så mycket som möjligt av arbetet på plats och ha som mål att den ritning som utförs inte ska behöva renritas. Löpande mått innebär att man hela tiden mäter från en punkt o. Den här metoden gör att måtten blir mer exakta.

.

Rithuvud och skallinjal

En ritning ska alltid innehålla ett så kallat rithuvud, det vill säga en liten informationsruta där man anger följande:

- Plats och datum
- Byggnadens (objektets) namn
- Skalangivelse
- Uppmätarens namn

Längst ned ritas man också in en skallinjal. Här är några vanliga skalor för olika slags ritningar:

1:500, 1:400 eller 1:200

Situationsplan, gårdar och trädgårdar

1:50 eller 1:100

Planritningar och fasader

1:20

Dörrar och fönster, fasader och innerväggar

1:10

Dörrar och fönster

1:5

Snickeridetaljer

1:1

Paneler, listverk, avbildningar av tapetmönster och mindre dekorationer

Planritning

Börja med att utvändigt mäta upp byggnadens längd och bredd. Gå sedan in i huset och mät innerväggarnas längd. Väggarnas tjocklek får man fram genom att mäta dörr- och fönsteröppningar. Rita upp inre och yttre konturer med svaga, tunna blyertslinjer. Gå från rum till rum och mät men ta gärna också långa kontrollmått genom flera rum för att minimera fel. Glöm inte detaljer som dörr- och fönsterfoder, spisar, kakelugnar, nischer, synliga bjälkar, trappor och annan fast inredning.

Ritning av fasad eller innervägg

Om man börjat med att göra en planritning kan man använda måtten därifrån när man sedan avbildar fasad och innerväggar. Uppmätningen görs utifrån ett fast koordinatsystem i våg och lod som gör det möjligt att se mindre sättningar och skevheter.

En våg får man fram med hjälp av en genomskinlig vattenslang; lodet skapas man med en spik, en tyngd och ett snöre. När våg och lod märkts ut på mätplatsen ritas man in dem som koordinater på pappret. Mät upp och rita konturer, sedan listverk, dörrar och fönster. För exteriören dessutom skorsten(ar), takfot, taktäckning och så vidare. Man kan nöja sig med att uppskatta skorstenarnas höjd och göra en anteckning om takmaterialet.

Omgivande miljö

Den fina helhetsmiljön hos äldre gårdar beror på att den omgivande miljön med brukningsvägar, planer, hägnader och vegetation ofta var lika väl genom-

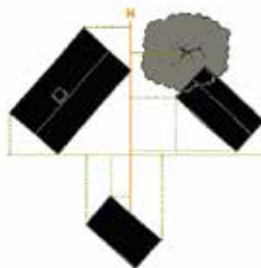

tänkt som byggnaderna själva. Avsätt gärna tid att vandra runt i omgivningarna och sök spår efter hur människor påverkat landskapet omkring sig. Registrera och fundera och ha i åtanke att kulturmiljön i regel innehåller avtryck från många olika perioder. (Olika slags kartor kan vara till hjälp för att skilja dem åt.) Samla gärna in äldre fotografier och jämför med hur landskapet ser ut i dag. Och varför inte ta med någon som minns hur det en gång sett ut?

Situationsplan

En situationsplan visar tomten med byggnader, gårdsplan, planteringar, inhägnader, träd och buskar, gångar och stigar. En sådan plan ger överblick av kulturmiljön och är ett bra hjälpmedel när man ställer samman miljöbeskrivningen.

Börja med att markera nord-sydlig och öst-västlig riktning genom att lägga ut vattenslangar eller snören på marken, tvärs över området som ska mätas. Gör sedan alla mätningar utifrån dessa baslinjer, rita in alla byggnader och skriv in deras benämningar på ritningen. Fortsätt sedan med att rita vägar, gångar, stigar, murar, staket, trappor och så vidare utan att göra dem alltför detaljerade. Situationsplaner ritas alltid med norr uppåt på ritningen.

Gör en steglinjal

Steglinjalen är ett personligt mätinstrument som gör det möjligt att på ett enkelt sätt mäta upp större ytor, som till exempel en gårdsplan. Börja med att mäta upp en rak sträcka på 100 meter. Gå sedan sträckan tio gånger, i jämn och naturlig takt, och räkna stegen. Det genomsnittliga antalet steg visar hur många steg du tar på hundra meter.

Den ursprungliga platsen

Hälften av alla de hus som finns på våra hembygdsgrändar är ditflyttade. I arbetet med att bevara den äldre landsortsbebyggelsen glömde man ofta bort sambandet mellan byggnader och deras omgivning.

Också övergivna miljöer kan inventeras med byggnadsarkeologiska metoder men här kommer förstas spåren att vara fragmentariska. Äldre beskrivningar, kartor och fotografier kan hjälpa oss att få en bild av hur platsen en gång sett ut men husgrunder, bortglömda jordkällare och nedrasade spisar kan också ge oss ledtrådar. Förr slängde man sina sopor i närheten av hemmet och under ett tunt jordlager kan man hitta järnbeslag, glas, trasiga redskap och skärvor som berättar något om det liv som en gång levts här. Ett parti med mycket nässlor kan vara platsen för en gammal gödselstack. Stenrösen visar att det förekommit röjning och odling, gårdesgårdar att det funnits hagar och fågator. Suraplur, brandiljor, vinbärsbuskar och förvildade syrener är rester av en trädgård.

Skapa en miljöbeskrivning

Låt mig som exempel ta en gammal gungstol av vanlig svensk modell. Den svarta färgen är avskavd på armstöden. Träet har blankpolerats med handflatornas fett som enda polityr ... Gammelfolket har tagit igen sig i gungstolen efter dagens möda. Kanske nickat till under den rofyllda rörelsen som påminner om en vagga med tvärställda medar. Slitmärkena på armstöden är tecken på att gungstolen brukats som den skulle. Den lagade sitsen vittnar rentav att den varit utsatt för rejäla påfrestningar. När den var ny och fin beundrades den säkert av många. Kanske var den en hedersgåva på en födelsedag. Kanske var det fars eller mors egen stol.

(Bringéus 1990: 21 f.)

Redan under arbetet med att undersöka och dokumentera kulturmiljön kan det vara bra att börja arbeta med en miljöbeskrivning som sedan kan ingå i redovisningen av forskningsarbetet.

Syftet med miljöbeskrivningen är att återge platsen på ett sätt som är både rättvisande och levande. En kombination av berättande och beskrivande text, nytagna fotografier och annat bildmaterial (till exempel ritningar) gör det lätt för läsaren att följa resonemanget.

Börja gärna med att betrakta kulturmiljön som en helhet, om möjligt från hög höjd. Hur är byggnaderna placerade i den omgivande terrängen och i förhållande till varandra? Vilka är deras utmärkande drag? Beskriv sedan hus och enskilda rum var för sig. Dokumentera uppgifter om material, konstruktion, färger och slitage. Registrera intrycken med anteckningar och fotografier.

Miljöbeskrivningen kan också försöka förmedla atmosfärer och associationer. Använd alla sinnen och försök skapa en levande beskrivning av miljön. Tag särskilt vara på sådant som kan förmedla en

känsla för de människor som en gång levt här.

Den färdiga miljöbeskrivningen bör åtminstone innehålla uppgifter om huset eller husens lokalisering, typ, tillkomst och vilka funktioner de haft samt en beskrivning av den omgivande miljön. Arkitektoniska och byggnadstekniska detaljer kan placeras för sig så att miljöbeskrivningen inte blir alltför tungläst.

Fotografera!

Fotografera mycket och ta bilder från olika vinklar. Närbilder är viktiga för att dokumentera detaljer och översiktsbilder visar hur de ingår i en helhet. Avlägsna om möjligt ovidkommande och distraherande föremål som soptunnor och slangvindor. Utnyttja dagsljuset och undvik att använda blixtnär det är möjligt. Tänk på att släpljus gör det möjligt att avbilda strukturer på ett effektivt sätt.

Även om man bara använder en bråkdel av alla fotografier till den slutliga presentationen är ett stort bildmaterial ofta till hjälp när man skriver och det kan komma till nytta också i andra sammanhang, till exempel vid en renovering.

Två exempel

Benämningen långloftstuga associerar väl till den långsträckt och låga byggnadskroppen, som mäter 24 meter på längden, 3,5 meter upp till takfot, 7,0 meter på bredden och 5,9 meter från syll till taknock. Skillnader i marknivån tas upp i en stensatt grund. Byggnaden har två ingångar från gårdsplanen mot söder varav den östra markeras som huvudentré genom en öppen veranda med lövsågad dekor. Invid verandan stod en stor hästkastanj, som togs ned i samband med restaureringen. Bostadshuset står på en kalkfogad naturstengrund som tydligt avtecknar sig på gavelfasaderna men som närapå osynliggjorts av gårdsplanens kulturlager och den förhöjda odlingsbädden till den förfallna trädgårdshagen. Taket är belagt med svart korrugerad plåt och fasaderna är klädda med en omålad locklistpanel med underbrädor av olika bredd. Virket är brunbränt av solen mot söder och öster, kontrasterad av lysande gul kåda i märg och kvistar. Panelen mot norr och väster är grånad av vind och regn och de stora hornkvistarna ligger som en armering i de vittrade underbrädorna. Där panelen fallit bort på grund av ett långt gånget förfall är timmerstommen synlig. Väggen är helt plan med en textur från ett grovt sågblad och med spår av rödfärg. Bakom knutlådornas skeva brädor ser man utknutarna och väggtimrets dimension som inte är tjockare än 10 cm.

(Almevik 2012: 69)

Det yttre av huset hade sin särprägel genom den höga takresningen och byggnadens längd. Huvudingången var förlagd till norra sidan. Där var en trappa med två stora gamla björkar, en på vardera sidan. Man gick in genom en pardörr och kom in i en korridor tvärs genom huset, vilken genom "mellandörren" var delad i "stora gången" och "lille gången". I den förra funnos hängare för barnens och de vuxnas kläder, där var trappan upp till vinden och i utrymmet under den "mattskrubben". Dessutom rymdes där ett stort skåp för pastoratshandlingar och nattvardssilver samt till vänster innanför ytterdörren den s.k. "vattenskrubben". Där stod alltid en stor spann vatten för barnens tvättning. Där hängde dessutom barnens mellankläder; de bästa förvarades i skåp på vinden. I "lille gången" stodo två stora vita skåp: ett för linneförrådet och ett för bästa grölblommiga servisen samt kakor och finare specier. Utanför lille gången var glasverandan, som vette åt trädgården och som under den varmaste årstiden ofta användes som matrum.

(Erixon 1951: 91-92)

Tolka, förstå, berätta

Det är den tolkande undersökaren som ger husen möjlighet att berätta. Tolkningen görs genom att man undersöker sitt källmaterial, drar slutsatser, argumenterar och ger förslag. Det är också bra att ta del av olika slags historisk litteratur för att kunna sätta sina fynd i samband med allmänna utvecklingsdrag.

En bonde som betalade mantalspenning förväntades hålla gården med vissa byggnader och i gott skick. Hur gårdar skulle bebyggas var också fastslaget i lag. I Byggningsbalken (1734) läser vi:

2 kap. Huru å tomt byggas

1 § Tomt skall byggas till mangård och ladugård. I mangården skola vara stuga med förstuga och kammare, så ock gäststuga, där gården så stor är, källare, visthus och sädesbod, redskapshus, och hemligt hus, port och lider. Tarvar bonde flera hus; bygge sig till lägenhet det bästa han gitter. Ladugården bygges särskilt ifrån mangården, och där skola vara stall, fåhus, fårhus, och svinhus, med nödiga forderrum, så ock loge och lador, efter som gården är

stor till. (Badstuva eller mälthus skall ock byggas,) så ock ria, där skog är, och de avsidet sätts. Ej må någon närmare till grannens tomt bygga, än att han till stödjel eller stolparum en och en halv aln å sin tomt lämnar.

Fram till mitten av 1800-talet hämtade allmogen i regel lokala förebilder för nybyggen men vid den här tiden började hushållningssällskapen spela en viktig roll för att sprida och uppmuntra nya byggnadssätt. Vid seklets slut hade ekonomibyggnaderna blivit större i förhållande till bostadshuset, tvåvåningshus blev vanliga och den gamla parstugan ersattes av mangårdsbyggnader i herrgårdsstil med två rum i bredd och sal i husets mitt. Som en del av denna process togs också allt mindre hänsyn till lokala byggnadstraditioner.

Från gårdshushåll till familj

I det äldre allmogesamhället var gården och gårdshushållet viktigare enheter än familjen. Parbildningen präglades av ett praktiskt behov av att fördela arbetet mellan män och kvinnor snarare än av kärlek. Den tydliga arbetsfördelningen gjorde att män och kvinnor ofta verkade i två skilda grupper: männen var hemifrån i perioder för att syssla med körningar, skjutshåll, skogsarbete och arbetsvandringar medan kvinnorna tog ansvaret för det dagliga arbetet på gården. Allmogekulturen fick därmed en stark kvinnogemenskap grundad i kollektivt arbete och behovet av ömsesidig hjälp med barnpassning. Kvinnor är oftast osynliga i det skriftliga materialet men deras historia finns bevarad i form av arbetsredskap

och verktyg som mjölkspannar, mangelbrädor och spinnrockar.

Studiet av smörtillverkning ger exempel på vad materiell kultur kan berätta om kvinnornas liv. Smör har i långa tider varit en av Sveriges viktigaste exportvaror och bevarade redskap, ladugårdar och fåbodar utgör ett viktigt källmaterial som vittnar om kvinnornas betydelse för samhällsekonomin. Våra hembygdsgårdar är därmed en bra plats för att lyfta fram kvinnornas – och därmed barnens – historia.

Livet krävde samarbete. Enskilda hushåll klarade sig bättre genom att vara en del av ett bykollektiv. Gemenskapen var nödvändig och ett sätt att visa denna gemenskap var att bygga och bo som alla andra. I bygden rådde normer för hur man skulle passa in och markera sin samhällsliga status. När man byggde valde man en hustyp som passade gårdens storlek men också markerade hushållets status. Förändringar motverkades av sociala normer och nyheter anammades långsamt.

Med penninghushåll och bättre kommunikationer minskade de gamla bygemenskapernas betydelse under 1800-talet. Ett nytt slags klassamhälle växte fram med ökade möjligheter att klättra på samhällsstegen och det blev viktigt att visa andra sin status och sina aspirationer. Hus och hem blev nu ett sätt att genom färg- och materialval, dekorationer och lösöre berätta något om tycke och smak, status och sociala ambitioner. Tidigare avgjordes sådant framförallt av lokal tillgång men från den här tiden berättar det också om ägarna hade möjlighet att skaffa material och föremål utifrån. Farstukvistar med snickarglädje blev allt vanligare och inte sällan försökte man också gesken av en livsstil man egentligen saknade medel att

förverkliga. Byggnadsmaterial och tekniker imiterades. Enkla skåp dekormålades och kistor målades i ek- eller mahognyimitation i enlighet med stadslivets borgerliga ideal.

Borgerlig livsstil och ideal blev viktigare också på andra sätt. Om det tidigare funnits en motsättning mellan hembygd och omvärld ersattes den nu av en motsättning mellan det egna hemmet och yttervärlden. Men hemmet var inte bara en skyddande tillflykt utan hade också en representativ funktion som ett slags scen för att visa upp sitt välstånd. Bostaden delades upp i sfärer som var mer eller mindre privata och det blev möjligt att dra sig undan, till exempel till sovrummet som nu skildes från andra delar av hemmet. Detta kan jämföras med tidigare allmogekultur där det mesta varit offentligt och det saknats möjligheter till avskildhet. Där hade man delat både sovrum och säng med andra, sällan låst sina dörrar och inte heller knackat innan man klev in.

Studera förändringar över tid

Det ålderdomliga och primitiva levde kvar längre bland allmogen än i högre sociala skikt men under 1800-talets andra hälft spreds nyheter och fick allt större genomslag. Den ökade läskunnigheten bidrog till spridning av tidningar och böcker, bättre kommunikationer underlättade distributionen av varor och genom emigrationen uppstod också nya kanaler för utländska influenser.

När man studerar ett äldre hus kan det alltså vara intressant att söka spår av förändringar och låta dem ligga till grund för ett resonemang om ändrade ideal

och sociala förhållanden. Vad ligger bakom en rivning eller ombyggnation? Vilken betydelse hade förändrade ekonomiska förutsättningar? Vilka konsekvenser hade det att redskap eller material blev bättre, mer lättillgängliga och billigare? Hur påverkades vardagslivet av nya uppfinningar? Fotogenlampan, som blev vanlig på 1870-talet, medförde till exempel en ny dygnsrytm: kvällarna kunde fyllas med nytt innehåll. Dessutom behövde man inte längre möblera nära spisen för att få ljus och matbordet kunde placeras mitt i rummet.

Gör jämförelser

När man studerar en enskild byggnad kan det också vara intressant att jämföra den med andra hus som hör till samma kategori eller med beskrivningar av typhus. Genom att tydliggöra skillnaderna kan man lyfta fram det som är speciellt för just den byggnad man är intresserad av.

Man kan också jämföra den med byggnader i andra delar av landet. Skillnader i materialtillgång liksom olika politiska, sociala och kulturella förutsättningar gör det intressant att studera lokala särdrag. Ett exempel är den särskilda köksingång som först blev vanlig i södra Sverige. Den gjorde att tjänstefolket hölls undan och visar att klasskillnaderna var tydligare markerade i denna landsända.

Bevarade miljöer gör det möjligt att göra andra slags jämförande studier av sociala skillnader. Man kan till exempel jämföra tjänstefolkets, inhysehjornens och undantagsfolkets miljöer med de självägande böndernas. En annan möjlighet är att jämföra

allmogekulturens ideal med efterföljande borgar- och arbetarkulturers, eller kanske vår egen tid.

Gör en delundersökning

Det är förstås omöjligt att studera allt men man kan lära sig mycket genom att fokusera på några utvalda detaljer, till exempel genom att göra färg- eller tapettrappor. Flera delundersökningar kan sedan ingå i den slutliga presentationen.

Färgtrappa

Valet av färg är en detalj som speglar tillgänglighet och moden. Det därför vara till hjälp att studera en byggnads historia genom att kartlägga hur inner- och ytterväggar varit målade under olika perioder. Den vanligaste metoden är att göra en färgtrappa som visar alla färglager (samt underlaget) på en yta bredvid varandra.

Följande material behövs för att göra en färgtrappa:

Linjal

Maskeringstejp

Färgborttagningsmedel (Undvik lut!)

Pensel av svinborst

Skalpell eller stålspackel

Plasthandskar

Trasor

Börja med att maska av en yta (10x5 cm kan vara lagom för en vägg men mindre rutor rekommende-

ras för dörrblad och foder). Stryk på ett tunt lager färgborttagningsmedel.

Efter en stund börjar det översta färglaget bubbla och resa sig. Lyft bort det med hjälp av skalpell eller spackel och avsluta med att avlägsna kemikalierester med en fuktig trasa.

Maska av en rektangel i ena kanten av det som ska bli en färgtrappa och avlägsna sedan det andra färglaget på samma sätt som det första. Man fortsätter på samma sätt tills underlaget är exponerat och har då en tjugig färgtrappa.

Färgtrappan gör att man får en bild av hur ett rum en gång sett ut men man bör komma ihåg att den ursprungliga färgen kan ha förändrats genom nedsmutsning eller kemiska processer. Oljefärg har också en tendens att gulna i mörker och bli blek och kritig om den utsätts för solljus. Det senare kan åtgärdas genom att stryka på ett lager (kokt) linolja. Tänk också på att vissa lager troligen består av grundfärg. Gör man färgtrappor på olika byggnadsdetaljer (ett foder och en vägg till exempel) är det bra att placera dem nära varandra eftersom man då lättare får en uppfattning om vilka färgkombinationer som hör ihop.

Tapettrappa

Med industrialiserad tillverkning, låga priser och lanthandelns intåg under 1860-talet blev tapeter vanliga också i enklare hem. Nya tapeter var ett billigt sätt att dölja sot från vedeldning, fläckar från vägglöss och kletiga barnfingrar och man tapetse-

rade om oftare än i dag. I regel tog man inte bort de gamla tapeterna och det är inte ovanligt att man hittar 15-20 lager på en vägg.

Att datera tapeter är ganska enkelt eftersom modet växlade snabbt och det finns bra litteratur om tapetmönster att tillgå. (Som vanligt bör man dock ha i åtanke att det ofta tog tid för nymodigheter att nå landsbygden och att man ibland använt gamla, överblivna tapeter.) Dessutom klistrade man ofta upp ett lager tidningspapper innan man fäste tapeten och lyckas man frilägga ett sådant är det förstås till hjälp vid dateringen.

För att göra en tapettrappa börjar man med att lossa så många hopklistrade lager som möjligt från en undanskymd del av rummet. A4-storlek kan vara lagom om man vill få en uppfattning om hur mönstret sett ut. Lägg tapetbunten mellan våta, oblekta omslagspapper och låt ligga över natten i en försluten plastpåse. När klistret lösts upp kan man försiktigt ta isär tapetlagren.

Andra kunskapskällor

Gräv där du står

Har man en personlig anknytning till den miljö som ska undersökas kan man börja med att rita egna minneskartor. Försök minnas hur miljön en gång såg ut och utveckla och fördjupa sedan kartan tillsammans med andra deltagare i studiecirkeln. Finns en familjeanknytning kan det vara värt att undersöka eventuellt arvegods och gamla fotografier. Intervjuer med äldre släktingar och boende på orten kan också vara en rik källa till kunskap.

Intervjuer

Att intervjua äldre människor är ett bra sätt att hitta odokumenterade berättelser. Det krävs inga särskilda förkunskaper för att genomföra intervjuer men ta gärna hjälp av följande tips:

Ge intervjupersonen tid att fundera genom ämnet för intervjun innan ni träffas, särskilt om intervjun gäller sådant som ligger långt tillbaka i tiden.

Intervjupersonens hemmiljö är ofta en bra plats att genomföra en intervju. Kanske finns här föremål, dokument eller fotografier som han eller hon vill visa. Arbetar man med ett byggnadshistoriskt projekt kan det förstås också vara bra att träffas på den plats det gäller. Man kan också gärna ta med en planskiss, ritningar eller fotografier och använda det materialet som en utgångspunkt för intervjun.

Var en god lyssnare: avbryt inte utan låt den intervjuade få tid till eftertanke och var inte rädd för tystnader.

Det är bra att vara förberedd och påläst inför en intervju men tänk på att en lista med detaljerade frågor ofta fungerar hämmande medan ett informellt samtal kan bli mycket givande. Det räcker ofta bra att skriva ned några stödord som man kan återvända till under intervjuens gång. Undvik frågor som kan besvaras med ett enkelt ja eller nej. Ställ hellre frågor som rymmer ett vem, när, hur eller varför.

Använd gärna en bandspelare eller annan inspelningsapparat i stället för att anteckna. Det gör det lättare att koncentrera sig på samtalet och en ljudupptagning fångar dessutom sådant som tonfall, dialekt och atmosfär. Man ska förstås fråga först om det är OK att använda inspelningsapparat och man bör ha i åtanke att det kan kännas ovanligt eller obekvämt för somliga. Man bör sedan göra en utskrift så snart som möjligt (ett arbete som ofta tar betydligt mer tid än man kan tro). Till sist: testa att inspelningsapparat fungerar innan ni börjar. Också intervju-material ställer krav på ett källkritiskt förhållningssätt. Minnen är inte alltid tillförlitliga

och personen man intervjuar kan dessutom ha mer eller mindre goda skäl att presentera en tillrättalagd berättelse. Ofta kan det vara bättre att se på intervju-materialet som en enskild individs berättelse om sitt liv snarare än en redogörelse för hur det "egentligen" var.

Fotografier

Gamla fotografier hjälper oss inte bara att förstå hur en miljö en gång såg ut, de är också roliga att studera eftersom de skapar en upplevelse av närhet till det förflutna. Särskilt intressant kan det vara att studera sådant som kommit med på bilden av misstag.

Man kan börja med att söka i sina egna album och sedan fråga grannar, släktingar och äldre människor i bygden om de vill visa sina fotografier och vykort. I svenska arkiv finns dessutom tiotals miljoner fotografier bevarade och det är också möjligt att det egna länsmuseet har en digitaliserad bild databas.

Följande frågor kan vara till hjälp när man tolkar äldre fotografier:

- När och var togs bilden?
- Vad föreställer den? Vilka saker och personer finns med?
- Varför togs den här bilden? Hur och av vem var den tänkt att användas?
- Vad händer i bilden? Vad är det som betonas?
- Vem är fotografen?
- Vad säger ansikten, kläder och kroppshållning om de avbildade?
- Hur kan bilden användas för att öka vår förståelse?

Bibliotek

Biblioteket är en naturlig startpunkt för ett forskningsarbete. Där hittar man inte bara användbar information utan kan också få uppslag till det egna projektet. Ofta finns en hembygdsavdelning med litteratur om den egna platsen, Här kan man hitta sökord (orts- och personnamn, organisationer och företeelser) som man senare kan använda när man söker i databaser och arkiv. Tänk på att forsknings-

och församlingsbibliotek ofta är tillgängliga för allmänheten.

I slutet av den här boken finns en lista med förslag på facklitteratur men glöm inte att man också kan ha stor nytta av memoarer, biografier, publicerade brev och skönlitteratur med lokal anknytning. Är man intresserad av äldre vardagsliv är förstås också dagstidningar och tidskrifter, postorderkataloger och annat småtryck värdefulla källor.

Äldre litteratur kan förstås också vara användbar. Linnés skildringar av 1700-talets svenska landskap och kulturmiljöer är ett känt exempel men under 1800-talet och början av 1900-talet publicerades också många geografiska och topografiska handböcker med beskrivningar av socknar, byar, herrgårdar och bruk. Ett par exempel är Djurbergs *Geografiskt lexicon öwer Skandinavien eller De förenade rikena Sverige och Norrige* (1818) och Höjers *Konungariket Sverige, en topografisk-statistisk beskrifning med historiska anmärkningar* (1875-83). Det kan alltså vara värt att botanisera i bibliotekens magasin.

Internet

Digitaliserade kataloger har gjort det lätt att söka i bibliotekens kataloger med hjälp av internet. Artiklar från tidningar och tidskrifter (ibland hela böcker) och arkivmaterial går också att läsa i digital form. Ibland krävs ett abonnemang men vill man inte betala för ett sådant kan man använda datorerna på offentliga bibliotek. Här är några webbadresser som kan vara användbara:

Artikelsök innehåller artiklar från svenska tidningar och tidskrifter.

www.artikelsok.se

Digitaliserad dagspress ger tillgång till mer än 200.000 sidor från 24 större och mindre dagstidningar, från 1700- till 1900-tal.

www.kb.se/aktuellt/nyheter/2009/Digitaliserad-dagspress/

Libris är en nationell katalog över titlar i svenska universitets-, högskole- och andra forskningsbibliotek samt ett tjugotal folkbibliotek.

www.libris.kb.se

Svensk historisk bibliografi innehåller litteratur om svensk historia från 1771 till 2010.

www.kb.se/samlingarna/Bibliografier/shb/

ArkivDigital innehåller miljontals färgbilder av kyrkoböcker och annat arkivmaterial.

www.arkivdigital.se

Bebyggelseregistret innehåller information om det byggda kulturarvet.

www.raa.se/hitta-information/bebyggelseregistret/

Bygdeband är en rikstäckande databas för lokal-historiskt material.

www.bygdeband.se

Digitalt museum visar föremål, fotografier och byggnader från flera museer.

www.digitaltmuseum.se

Fornsök innehåller information om forntida bo-, arbets- och gravplatser.

www.raa.se/hitta-information/fornsok-fmis/

Historia.se – Portalen för historisk statistik är en portal för ”historia i siffror”.

www.historia.se

Kringla innehåller information från svenska museer, arkiv och register.

www.kringla.nu

Kulturmiljöbild är Riksantikvarieämbetets bild-databas.

www.raa.se/hitta-information/kulturmiljobild/

Lantmäteriet tillhandahåller åtskilligt användbart, digitaliserat material.

www.lantmateriet.se

Ortnamnsregistret är världens största ortnamns-samling.

www.sofi.se/ortnamnsregistret

Svensk Arkivinformation är Riksarkivets tjänst för digitaliserade arkivhandlingar.

www.svar.ra.se

Sveriges Geologiska Undersökning erbjuder data-baser med information om berggrundens, markens och jordlagrens egenskaper.

www.sgu.se

1878.

Kontorsplats.

En medelalders ogift man, med flerårig kontorsvana önskar anställning vid Sågverk, Snickerifabrik eller Mechanisk verkstad eller också som bokhållare vid skogsinspektion. Hedrande betyg. Små pretentioner. Närmare genom korrespondens med "A. B.", Korsnäs, poste restante.

Till salu:

Kallskåls-Vin,

å 75 öre, 1 kr. samt 1: 25 pr
butelj; hos

(1865)

Botr. Johansson

att öfverföra h
högvarter

Sö
på Skrif-
en stund der
jonal och nästan
garen Carl Sund,

deltagande trup-
Stockholm och fla

Stockholms Börs.
1878.

t. f.
18: 20.
89: 10.
72: 25.

Ordnings, hallet: allmän Sörken-
stämma med Sälängers Säkne män den
20de Juli 1856

§ 1.

S. D. uppläses för Säkne männen Konungens Befall-
ningshafvandes i Herrensand Resolution uppå Stad-
nämndens i Stockholm ansökan att af Sälängers
fattigwård utbekomma erlaggade fattig försörjning
medel för Gardsten Aug. Nord uppgående till
ett belopp af 46 Rd. 29 skill. Res deri inberäk-
nadt utsvärings omkostnad, med anledning hvarer
Säkne männen anmodade J. P. Berglund att uteläsa
Fattighuset att betala dessa medel, dock förbehållan
sig rättighet att genom Säkneskrifvaren på veder-
börligt ställe återbekomma de utlagde medlen.

§ 2

~~Praktiseringsritaren~~
Förman Erik Johan Odwall: Grunds åtog sig att med
Dahls rödfång bestryka yttre väggarne å skalkhuset
samt med stenkalsfranta bestryka takhus och lister
vid taket och foten emot in summa af 42 Rd. 85
Förp. Dahlgren: Söräsen åtog att till skalkhuset för-
^{Sigunds gata} första dematerialier, såsom rödfång m. m. för en

Arkivforskning

Att forska i arkiv kan vara ett värdefullt komplement till fältarbeten och sökandet efter material på bygden. Hur framgångsrikt ens arbete blir beror förstås på vad för slags information man är ute efter och hur mycket material som bevarats. Men för det mesta är det en ganska tacksam uppgift att forska i svenska arkiv eftersom vi har en lång tradition av att spara offentliga handlingar. På senare år har också arkivens tillgänglighet förbättrats och ny teknik har gjort det enklare att söka och studera äldre dokument.

Också när de gäller arkivforskning kan det vara lämpligt att börja med att gräva där man står. På landets hembygdsgrårdar kan man till exempel ofta hitta dokument, fotografier, brev, dagböcker, tidningsurklipp och ljudupptagningar. Gamla gårds- och byarkiv är värdefulla (men ofta försummade) källor för lokalhistorisk forskning. Ofta har sådana arkiv lämnats över till hembygdsgrårdar eller läns museer men inte alltid och åtskilligt ligger fortfarande på vindar och i ladugårdar.

Vad är det då för slags arkivhandlingar man kan ha nytta av? Om man är intresserad av hur en miljö sett ut och förändrats över tid kan brandförsäkringshandlingar och bevarade räkenskaper ge värdefull information. När det gäller tjänstebostäder finns ofta bevarade syneprotokoll och äldre kartor innehåller uppgifter om ägo gränser och hur marken använts under olika tider.

För att hitta uppgifter om de människor som bott och verkat på den undersökta platsen använder man sig av samma slags arkivhandlingar som vid släktforskning, till exempel kyrkböcker, mantalslängder och bouppteckningar.

Brandförsäkringshandlingar

När det gäller äldre bebyggelse är ofta brandförsäkringshandlingar den mest omfattande kunskapskällan. I samband med att man tecknade försäkringsavtal gjordes nämligen en grundlig dokumentation av de byggnader som skulle omfattas, ibland med ritningar och detaljerade beskrivningar. Nya handlingar upprättades varje gång fastighetens värde förändrades.

På landsbygden förekommer brandförsäkringar från 1780-talet men de gäller nästan uteslutande representativa byggnader som herrgårdar och större gårdar, som vanligen försäkrades i Brandförsäkringsverket. Vid mitten av 1800-talet hade det blivit vanligt med lokala brandförsäkringskontor där vanliga bondgårdar försäkrades. Brandförsäkringshandlingar kan sökas med hjälp av Riksarkivets databas SVAR.

Särskilda bebyggelsekategorier

Det kan vara svårt att hitta arkivhandlingar som gäller äldre hus på landsbygden. Avstyckningar kan ha dokumenterats men beskrivningar och ritningar saknas ofta. Särskilt otacksamt är det att leta efter handlingar som rör fattigbebyggelse och tillfälliga byggnader som fiske- och fåbodrar, jakt- och kolar-kojor, kåtor och fritidshus.

Boställen

Vid byte av tjänsteinnehavare på militära boställen, prästgårdar och kronans egendomar upprättades så kallade syneprotokoll. För officers- och underofficersboställen finns handlingarna bevarade i Krigsarkivet. Syneprotokoll för soldat- och båtmanstorp finns dessutom i Länsstyrelsernas arkiv. Handlingar rörande prästgårdar kan man hitta i landsarkiven.

Torp

Ordet ”torp” har använts på olika sätt under olika perioder men ofta syftar det på ett anspråkslöst jordbruk som betalade arrende, ofta i form av dagsverken. När torp och stugor friköptes i början av 1900-talet var det vanligt att man gav dem nya namn. ”Skräddartorp” och ”Erikstorp” kunde bli ”Fridhem” och ”Eriksro”.

De här namnbytena gör att det kan vara svårt att identifiera platser i äldre handlingar men med hjälp av kartor kan man ofta fastställa vilket slags torp det rör sig om. På den ekonomiska kartan betecknas torp med T soldattorp med ST och backstugor med B. På äldre generalstabskartor används följande förkortningar: ST (soldattorp), GT (grenadjärtorp), HT (husartorp), DT (dragontorp) och BT (båtmanstorp).

Soldattorp

Soldattorp är ofta väl dokumenterade. Man kan börja med att söka i militärhistoriska verk efter uppgifter om lokala regementen, soldattorp och boställen. Uppgifter om enskilda soldaters namn, ålder, antal år i tjänst och annat kan man hitta i generalmönster- och rekryteringsrullor och i Krigsarkivet kan man söka i militiejordböcker.

Sjukvårdsbyggnader

I landstingens arkiv finns handlingar som rör sjukvård, utbildning och kommunikationer från slutet av 1800-talet och framåt. I Socialstyrelsens arkiv på Riksarkivet kan man också hitta provinsialläkarnas årsrapporter med upplysningar om sjukdom och hälsa, sanitära förhållanden, livsmedel och levnadsvanor på landsbygden.

Skolbyggnader och barnhus

Skolorna sköttes länge av socknarna och man kan därför söka dokument i de kyrkoarkiv som förvaras på landsarkiven. Senare handlingar finns hos den lokala byggnadsnämnden och/eller den kommunala skolförvaltningen. Dokument rörande barnhus finns i Riksarkivet.

Organisationer och företag

I länens folkrörelsearkiv har man samlat information om olika ideella organisationer som frikyrkor, nykterhetsföreningar, fackföreningar, idrottsföreningar och deras byggnader. I landsarkiven kan man dessutom ofta hitta företagsarkiv.

Kartor

Genom att studera kartor från olika tider kan vi få en god uppfattning om hur landskap och bebyggelse förändrats. Riktigt gamla kartor kan vi hitta i Lantmäteriets så kallade geometriska jordeböcker från 1600-talet som kan studeras i digitaliserad form via Riksarkivets hemsida.

I samband med de stora skiftesreformer under 1700- och 1800-talen upprättades också en mängd skifteskartor och -förrättningar. Här kan det vara värt att söka efter bevarade koncept (utkast) eftersom dessa i många fall innehåller mer information än de slutliga versionerna.

Vid 1800-talets mitt påbörjade Lantmäteriverket ett ekonomiskt kartverk för hela landet. På den äldre ekonomiska kartan finns all bebyggelse angiven med torp och backstugor, kvarnar och sågar. Också generalstabskartorna, som började framställas vid samma tid, kan vara användbara. Sockenkartan var en föregångare till den ekonomiska kartan och upprättades av Sockenkartverket. Förutom själva kartorna upprättades också sockenbeskrivningar med en mängd upplysningar av olika slag. Äldre kartor har digitaliserats och kan sökas på Lantmäteriets hemsida.

Kyrkböcker

Kyrkböcker är ett samlingsnamn för Svenska kyrkans födelse- och dopböcker, lysnings- och vigselböcker, flyttningslängder, bänklängder, konfirmationsböcker samt död- och begravningsböcker. Materialet sträcker sig i många fall tillbaks till 1600-talet och är i all-

mänhet en tillförlitlig källa. I kyrkböckerna kan man hitta uppgifter om vilka som bott på en viss plats, datum för födselar, trolovningar och vigslar, yrken, flyttningar och dödsfall. Man kan också hitta anteckningar om människors läskunnighet, karaktär ochandel.

Husförhörslängder

Husförhörslängderna innehåller uppgifter om gårdarna som hörde till en viss socken och de människor som bodde där. Under rubriken ”omständigheter och förhållanden” kan man hitta prästens iakttagelser om sina församlingsmedlemmar, till exempel ”utfattig”, ”krympling”, ”lever i oenighet med hustrun” eller ”straffad”.

Flyttningslängder och flyttningsbetyg

I flyttningslängden antecknade prästen de som flyttade in i och ut ur församlingen. Flyttningsbetyg (även kallade flyttningsattest eller prästbetyg) utfärdades också av prästen och innehåller uppgifter om namn, ålder, födelseort, uppförande med mera.

Sockenstämmoprotokoll

Fram till kommunreformen 1862 var sockenstämman med prästen som ordförande beslutande organ i socknen. Här behandlades också världsliga angelägenheter som ekonomi, skötsel av egendom, skola och fattigvård. Protokollen innehåller därför många intressanta uppgifter.

Emigrerade personer

För uppgifter om utvandrare kan man studera passjournaler och skeppslistor. I de så kallade obefintlig-

hetsängderna, som förtecknar personer som avvikit utan att meddela sig, kan man också hitta uppgifter om dem som emigrerat illegalt. Stiftelsen Svenska Emigrantinstitutet tillhandahåller material för emigrationsforskning genom Utvandrarnas hus i Växjö.

Bouppteckningar

I Sverige lagstodgades år 1734 om bouppteckningar vid dödsfall. Ett skäl till att denna lag instiftades var att man ville underlätta beskattningen av bohaget (av vilket en viss del skulle tillfalla fattigvården) och uppteckningarna var ofta mycket utförliga. Inventarier förtecknades med uppgifter om guld och silver, föremål av tenn, koppar, järn och bleck, redskap och verktyg, kläder, porslin och linne med mera. Bouppteckningshandlingar har förvarats i olika arkiv men många av dem går att söka med hjälp av SVAR.

Skattelängder

Jordeböckerna är våra äldsta skattelängder och innehåller uppgifter om hur egendomar förvaltades. Här finns uppgifter om gårdarnas storlek, ägare, produktion och beskattning. De första jordeböckerna sammanställdes vid 1500-talets mitt och serierna avslutades först vid förra sekelskiftet då inkomst- och fastighetsskatter ersatte de äldre, så kallade grundskatterna.

Mantalslängder

Mantalslängderna, en föregångare till dagens folkbokföring, är listor över skattepliktiga hushåll. Till en början antecknades antalet familjemedlemmar

under husfaderns namn och ibland räknades barn under tolv år och äldre över 63 år bort. Från mitten av 1700-talet förtecknades samtliga medlemmar i hushållet, även de som var befriade från mantalspenningen (barn, åldringar, orkeslösa och sjuka samt adel och försvarets manskap).

Under vissa perioder hade man en omfattande beskattning av lyxartiklar, till exempel vin, tobak, kaffe och siden, som antecknades i mantalslängden. Dessutom beskattades sådant som kortspel, antal fönsterlufter och husbehovstillverkning av brännvin. Mantalslängderna kan därför ge en bild av vilka hushåll som var de mest välbärgade. Ofta fanns inga lyxartiklar att beskatta men redan vid början av 1800-talet verkar man ha druckit kaffe i åtskilliga hushåll.

Jordeböcker och mantalslängder förvaras i Riksarkivet och på landsarkiven. De upprättades av fögderiet och det gäller därför att först ta reda på hushållets socken och sedan till vilket fögderi den hörde.

Inskrivningsböcker och lagfartshandlingar

Uppgifter om försäljning och köp av fastigheter bokfördes av inskrivningsdomare vid tings- och häradsrätter. Detta material finns i dag på Riksarkivet. Denna uppgift övertogs senare av Inskrivningsmyndigheten vars lagfartsböcker sträcker sig över perioden 1875-1996. År 1908 togs ett beslut att upprätta ett register där varje fastighet tilldelades ett unikt nummer som efter hand fördes in i lagfartsböcker, mantalslängder och på skifteskartor. Inskrivningsnämndens handlingar förvaras tills vidare på landsarkivet i Härnösand.

När en bonde friköpte ett kronohemman, som då blev en skattegård, värderades egendomen och man

upprättade skatteköphandlingar. Dessa dokument finns i dag i Riksarkivet.

Domböcker

Domböcker innehåller rättegångsprotokoll där man kan hitta uppgifter om arv, försäljningar och lagfarter (fastebrev). Här finns också information om när en bonde överlämnade gården till sina barn och ”ställdes på undantag”. Trätor och tvister var vanliga och hamnade ofta i domstolen vars detaljerade protokoll rymmer många spännande berättelser och ger en god inblick i äldre tiders föreställningar och levnadssätt. Dessa handlingar förvaras på landsarkiven, sorterade efter härad, och kan sökas i databaser som ArkivDigital och SVAR.

Slutresultatet

Det vanligaste sättet att presentera resultatet av det slags forskning som beskrivs i *Husen berättar* är att skriva något slags historik, alltså en historia skriven i översiktlig form. En välskriven studie eller historik kan fylla flera syften: förutom att bidra till den lokala kunskapen om hembygden kan den också vara till glädje för turister och andra tillfälliga besökare.

Innehåller historiken desutom en detaljerad miljöbeskrivning kan den också fungera som underlag vid restaureringar, i kontakter med myndigheter (till exempel då man söker bidrag till kvalificerad byggnadsvård) och som utgångspunkt för fortsatt forskning. Man bör därför ha en bred läsekrets i åtanke och lägga ned omsorg på text, illustrationer och grafisk formgivning.

Man kan förstås utforma sin studie på många olika sätt. Handlar den i första hand om en viss byggnad och dess historia kan det vara lämpligt med en kronologisk framställning där man tar med uppgifter om husets tillkomst, om- och tillbyggnader och vilka funktioner det haft. Denna kan sedan kompletteras

med uppgift om färgsättning, snickerier, omgivning och så vidare. Vill man i stället fokusera på enskilda människoöden kan en krönikeform vara lämplig - och man är förstås också fri att kombinera olika gener. Man bör dock alltid vara tydlig med vad som är sakligt återgivande av kontrollerbara uppgifter och vad som är spekulationer.

Oavsett vad man väljer för form för sin framställning bör man tänka på att ha med följande:

En *innehållsförteckning* som följs av en *inledning* där man presenterar syfte och frågeställning(ar) samt det material och de metoder man använt sig av.

Huvudtexten kan sedan lämpligen inledas med en miljöbeskrivning som väcker läsarens nyfikenhet. Den kan sedan följas av ett resonemang om kultur- miljöns kronologiska utveckling där man sätter in den bevarade miljön i dess sociala och kulturella sammanhang. Berätta gärna om de människor som bott och arbetat på platsen och illustrera med fotografier, teckningar och kartor, citat från intervjuer, arkivmaterial och så vidare.

Tänk på att många som läser texten inte har tid att läsa den från pärm till pärm. Det kan därför vara bra att avsluta med en *sammanfattning* där man på ett par sidor presenterar sin frågeställning och de svar man kommit fram till..

Man bör skriva korrekta *referenser* till litteratur och annat material man använt sig av. Det finns olika sätt att skriva referenser; det vanligaste (och enklaste) är det så kallade Harvardsystemet där man i stället för en notapparat anger författarnamn och årtal inom parentes i den löpande texten och sedan fullständiga bibliografiska uppgifter i en avslutande litteraturförteckning.

Avsluta med en *källförteckning*. För att göra den överskådlig kan det vara lämpligt att dela upp den i primärkällor (till exempel arkivmaterial och intervjuer) och sekundärkällor (den litteratur man använt, arrangerad efter författarnamn och publikationsdatum).

Digitalisering

Att framställa och distribuera en tryckt historik kan bli både dyrt och tidskrävande. Det kan därför vara värt att överväga någon form av digital publicering, till exempel på den lokala hembygdsföreningens hemsida. Sveriges Hembygdsförbund står också bakom Bygdeband (www.bygdeband.se), en databas för lokalhistoriskt material i form av text, bild, film och ljudinspelningar. Att publicera sin historik (och kanske delar av källmaterialet) på internet är inte bara enkelt och billigt utan gör också ens forskning tillgänglig för en stor läsekrets.

Berätta vidare

Historiken i sig är en pedagogisk tillgång men den kan också användas som utgångspunkt för andra slags pedagogiska presentationer. Vanliga exempel är böcker, häften, utställningar, berättarkvällar och guidade vandringar. Olika former av upplevelseinriktad turism, till exempel "tidsresor" och historiska rekonstruktioner, har också blivit populära på senare tid och i sådana sammanhang kan en fantasieggande historik vara till nytta.

Att lära ut och berätta är kreativa sysselsättningar med plats för olika slags uttryck. Att skapa en utställning innebär till exempel arbete med färg och form, rumslighet och ljussättning, texter och föremål. Det

är inte nödvändigt att samma personer som utfört forskningsarbetet också är ansvariga för att gå vidare och utveckla det i nya riktningar. Att skapa en utställning eller liknande kan förstås också vara ämne för en ny studiecirkel.

STENEN
1998

STENEN
1998

Den stora Helsingfors

1998

SVENSK
GODS
GÅRD

Carl Jan Grangvist • Sjure Nilsson

DALARNAS

Ingvar Seorn

Byggnadsmi

ADON STU

SJU UPPSATSER I SVEN

Ann Karin
Pihl Aimer
LIVET SOM
MÅSTE SMÅ

THE SWEDISH HOUSE

KJELLNDBERG SVENSK BOSTAD

GÅ BERGGÄLSEN I STOCKHOLMSTRAKTEN av Ingrid Brism

Landsövdingehusens Göteborg

er och kulturmiljöer i Västernorrland

NORRLAND BOLIN · HÄGER

BOLIN · ERIKSSON · HEDBORG

TRÄBYGGANDE UNDER 1800-TALET 16

GÖSTA ARVASTSON

stygardar

husen

Bostaden Bostad

son Från stock till stuga

H FLESTAUPPERING av äldre byggnader och mjölar

överera trähus Sören Thurell

Bebyggelse i Östra kommun
SUZANNE LINDBÄGEN PETER THOMASD ARBOD

Carl von Sjöberg Nelson DR

TALONPÅR

Husiträ

KÄTTENSKÖPÄREN I ÖSTRA

Kaminer och kökspiv

Vidare läsning

Forskning och pedagogik

Almevik, Gunnar. 2012. *Byggnaden som kunskapskälla*. Diss. Göteborg: Göteborg Studies in Conservation.

Andersson, Karin & Agneta Hildebrand. 1988. *Byggnadsarkeologisk undersökning: Det murade huset*. 2:a rev, upplagan. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Bäck, Kalle. 1994. *Det svenska dasset - inte bara en skitsak! En historisk studie av dassets betydelse som forum för social kontakt och medborgarfostran*. Borensberg: Noteria.

Clemensson, Per & Kjell Andersson. 2011. *Börja forska kring ditt hus och din bygd*. Stockholm: Natur och kultur.

Florén, Anders & Henrik Ågren. 2006. *Historiska undersökningar: Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt*. 2:a, uppdaterade upplagan. Lund: Studentlitteratur.

Friman, Helena. 1996. *Morfars hus: Om att se det förflutna*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Gardelin, Gunilla (red.). 2012. *Platsers historia*. Lund: Kulturen.

Geijerstam, Jan af. 1998. *Miljön som minne: Att göra historien levande i kulturlandskapet*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Götlind, Anna & Helena Kåks. 2004. *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria*. Stockholm: Natur och kultur.

Karlström, Ulla. 2011. Mät upp ditt hus. *Byggnadskultur* nr 3, 2011

Lindström, Tina (utg.). 2013. *Levande kulturarv: Berättandets pedagogik på hembygdsgården*. Stockholm: Sveriges hembygdsförbund.

Pettersson, Nina. 2004. *Högt i tak: En inspirationsskrift om kulturmiljöpedagogik*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.

Ridderstrand, Stellan & Johan Engström. 2002. När byggdes huset? *Byggnadskultur* nr 1, 2002.

Rosén, Sander. 1997 (1984). *Hjälpreda vid kulturhistorisk byggnadsinventering*. Stockholm: Nordiska museet.

Rydberg, Per. 1990. Huset under luppen – att söka en byggnads historia. *Byggnadskultur* nr 3, 1990.

Sjömar, Peter & Erik Hansen. 2012. *Byggnadsuppmätning: historik och praktik*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Byggnadstyper och byggnadsteknik

Andersson, Göran & Anna Blomberg. 2008. *Golv*. Östersund: Timmerdraget.

Andersson, Göran och Anna Blomberg. 2008. *Tak*. Östersund: Timmerdraget.

Andersson, Göran & Anna Blomberg. 2008. *Väggar*. Östersund: Timmerdraget.

Erixon, Sigurd. 1947. *Svensk byggnadskultur: Studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia*. Stockholm: Bokverk.

Hall, Thomas och Katarina Dunér. 1995. *Svenska hus: Landsbygdens arkitektur: Från bondesamhälle till industrialism*. Stockholm: Carlsson i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Sveriges Radio.

Henriksson, Gunnar. 1996. *Om skiftesverk i Sverige: Ett tusenårigt byggnadssätt*. Stockholm: Byggnadsforskningsrådet.

Håkansson, Sven-Gunnar. 2013. *Från stock till stuga*. 7:e omarbetade uppl. Västerås: ICA.

Hidemark, Ove. 2011. *Så renoveras torp och gårdar*. 9:e reviderade och uppdaterade uppl. Västerås: ICA.

Palmqvist, Lena. 1995. Bondebebyggelsen. I Hall & Dunér (red.) *Svenska hus*. Stockholm: Carlsson i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Sveriges Radio.

Palmqvist, Lena & Peter Sjömar. 2006. *August Holmbergs byggnadslära*. Stockholm: Nordiska museets förlag.

Söderberg, Uno & Henrik Kjellberg. 1992. *Liggimmerhus: Tillsyn och reparation*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Thurell, Sören. 1998. *Vård av trähus: En handbok i vård och upprustning av gammal träbebyggelse*. 4:e uppl. Stockholm: Natur och kultur.

Werne, Finn. 1993. *Böndernas bygge: Traditionellt byggnadsskick på landsbygden i Sverige*. Höganäs: Wiken.

Werne, Finn. 1997. *Tolv hus: Byggnadsskick och tradition på den svenska landsbygden*. Stockholm: Byggförlaget.

Färganalys

Riksantikvarieämbetet. 1999. *Byggnadsmåleri med traditionella färgtyper*. 6:e upplagan. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Cramér, Margareta & Michael Brantsjö. 2000. Att göra en färgundersökning. *Byggnadskultur* nr 0, 2000.

Omgivande miljö

Arnborg, Gunnar, Åke Karlsson och Tore Hagman. 1987. *Mulens marker: Bete och boskap i hage och vallskog*. Gråbo: Arnborg.

Cserhalmi, Niklas. 1997. Fårad mark: Handbok för tolkning av historiska kartor och landskap. *Bygd och natur* nr 6, 1997.

Gren, Leif. 2002. *Kulturmiljövård i skogen*. Stockholm: Fritzes.

Gustafsson, John-Eric. 2012. *Hägnader och stängsel i kulturlandskapet: Historik och arbetsbeskrivning över äldre och modernt hägnadsarbete*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Hvensstrand, Åke & Ulf Sporrang. 1990. Att studera kulturmiljöer. I *Kulturmiljö: Historien i landskapet*. Blomkvist, Nils, Åke Hyenstrand, Ulf Sporrang, Ewa Bergdahl Bulukin (utg.). Stockholm: Utbildningsradion i samarbete med Riksantikvarieämbetet.

Wastenson, Leif & Staffan Helmfrid (red.) *Sveriges nationalatlas: Kulturlandskapet och bebyggelsen*. Stockholm: Sveriges nationalatlas (SNA).
Welinder, Stig. 1993. *Miljö, kultur och kulturmiljö*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Allmogekultur och etnologi

Bringéus, Nils-Arvid (utg.). 2003. *Arbete och redskap. Materiell folkkultur på svensk landsbygd före industrialiseringen*. 5:e omarbetade uppl. Stockholm: Carlsson.

Erixon, Sigurd (red.). 1951. *Liv och folkkultur i Breareds socken i Halland*. Simlångsdalen: Breareds kulturhistoriska förening.

Frykman, Jonas & Orvar Löfgren. 1979. *Den kultiverade människan*. Lund: Liber läromedel.

Hellspång, Mats & Orvar Löfgren. 1994. *Land och stad: Svenska samhällen och livsformer från medeltid till nutid*. 2:a uppl. Malmö: Gleerup.

Palmqvist, Lena (red.). 1998. *Kulturarv eller fasadarv: om det etnologiska perspektivet i kulturmiljövården*. Stockholm: Nordiska museet.

Pettersson, O.P. 1999. *Nybyggares dagliga leverne: Nybyggare i Vilhelmina i mitten av 1800-talet*. Utgiven på initiativ och uppdrag av Vilhelmina kommun ... (Knut Isaksson, red.) Umeå: Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet..

Svensson, Sigfrid. 1977. *Från gammalt till nytt: På*

1800-talets svenska landsbygd. Stockholm: LT i samarbete med Institutet för folklivsforskning vid Nordiska musset och Stockholms universitet.

Arkivstudier

A:son-Palmqvist, Lena. 1990. Byggnaden som historisk källa: Arkivsökning i byggnadshistoriska arkiv. *Byggnadskultur* nr 3, 1990.

Bedoire, Fredric, Elisabet Stavenow-Hidemark och Torbjörn Almqvist. 1985. *Arkivguide för byggnadsforskare*. Stockholm: Nordiska museet.

Beijbom, Ulf. 1978. *Släkt- och hembygdsforskning*. Stockholm: Natur och kultur.

Cserhalmi, Niklas. 1997. Fårad mark: Handbok för tolkning av historiska kartor och landskap. *Bygd och natur* nr 6, 1997.

Hjorth, Börje & Roy Andersson. 2008. *En handledning i hur man ordnar och vårdar gårdens/byns nya och gamla handlingar*. Stockholm: Sveriges Hembygdsförbund.

Thorsell, Elisabeth & Uf Schenkmanis. 2003. *Släktforskning: Vägen till din egen historia*. 3:e utökade uppl. Västerås: ICA.

Ångström, Karl-Ingvar & Björn Johansson. 2011. *Kartforskning*. Stockholm: Sveriges släktforskarförbund.

SKRIFTER UTGIVNA AV SVERIGES HEMBYGDSFÖRBUND (ny serie)

1. *Hus med historia* (2013)
2. Selander, Daniel och Susann Johannisson *Levande kulturarv: Berättandets pedagogik på hembygdsgården* (2013)
3. *Kolla våra hembygdsgårdar: En handbok om underhåll av hembygdsgårdar* (2013)
4. Bergdahl, Eva *Att känna sitt hemma: Ung hembygdambassadör - ett ungdomsprojekt inom Sveriges Hembygdsförbund* (2014)

Den här handboken togs fram inom projektet Hus med historia, regeringens särskilda satsning på hembygdsgårdarna, som pågick åren 2011-2012. Projektets syfte var att värda värdefulla byggnader och öka kunskapen om hembygdsgårdarnas kulturmiljöer.

Som en del av Hus med historia har Västernorrlands Hembygdsråd och Murberget – Läns museet Västernorrland i samarbete med Sveriges Hembygdsförbund och Länsstyrelsen Västernorrland låtit ta fram *Husen berättar*. Det är utgivarnas förhoppning att boken ska fungera både som en inspiration att lära känna hembygdens äldre bebyggelse och som en praktisk handledning för studiecirkel med syfte att bedriva byggnads-historiskt forskningsarbete för att låta husen berätta.

Husen berättar beskriver hur man först undersöker och dokumenterar äldre hus och kulturhistoriska miljöer och sedan kompletterar sin kunskap om de människor som en gång bodde där med hjälp av arkivmaterial och andra källor. Det är en praktiskt inriktad introduktion men innehåller också en mängd förslag på vidare läsning för den som vill fördjupa sig på egen hand.

